

Historia i perspektywy rozwoju parków i ogrodów na Dolnym Śląsku oraz ich rewaloryzacja na przykładzie parku w Ślęży

Barbara Stępniewska-Janowska, Aleksandra Lis

History and Perspectives of Parks and Gardens Development in Lower Silesia and their Revalorization on the Example of a Park in Ślęża

Wstęp

Introduction

Powstanie parków krajobrazowych w XVIII w. i przekształcenie istniejących już ogrodów w myśl nowych założeń i nowej mody zmienia relacje między architekturą a ogrodem. Architektura i przyroda przenikają się nawzajem w takim stosunku, jaki nie istniał do tej pory. Ideałem było, aby ogród i otaczający go krajobraz stanowiły jedną całość z trudno czytelną granicą podziału. Ogrody krajobrazowe są wynikiem żywych kontaktów i współdziałania także literatury pięknej z malarstwem pejzażowym. Dla sztuki XVII wieku znamienne jest współlistnienie różnorodnych wpływów oraz stylów pokazujących bogactwo i różnorodność kulturowej aktywności mieszkańców ówczesnej Europy. Duże znaczenie w kompozycji ogrodu krajobrazowego miały elementy roślinne. Pomysł tworzenia ogrodów krajobrazowych zapoczątkowany w Anglii rozpowszechnił się bardzo szybko w Europie, a projekty i realizacje nowych parków przyjmowane były z prawdziwym entuzjazmem. Na tle nowych wartości, przemian i programów rozwijała się także nauka projektowania ogrodów na Dolnym Śląsku prowadząc do wielu cennych realizacji, godnych dzisiaj odnowy. W perspektywie nowych programów zakładających tworzenie większych powierzchni zieleni w miastach i większej liczby ośrodków rekre-

acyjnych dla ludności podmiejskie krajobrazy Wrocławia dają nam możliwości spełnienia tych potrzeb. Wiąż miasta z otaczającymi go gminami, ale także wspólne działanie z prywatnymi właścicielami założeń pałacowo-parkowych wytyczają nowe kierunki programowe. Ten program był tematem międzynarodowej konferencji nt. „Kolekcje dendrologiczne ogrodów historycznych i rola prywatnych właścicieli w ich odnowie”¹. Konferencji towarzyszyła wystawa realizacji projektów ogrodów i parków, które warto są rozpowszechniania. Ten nowy program odnowy hamowany był przez skromny budżet miasta Wrocławia, jak też i gmin, mających być z nim powiązanych. Zmiana, otwierająca nowe możliwości działania, nastąpiła teraz dzięki Europejskiemu programowi operacyjnemu. I tak dla miejscowości wiejskich dostępne jest działanie dotyczące dziedzictwa kulturowego zawarte w programie operacyjnym pt. *Restrukturyzacja i modernizacja sektora spożywczego oraz rozwój obszarów wiejskich*. Ważna jest także możliwość działania i należy ją wykorzystać w ramach programu „Odnowa wsi”, którego celem jest zachowanie i odnowa wiejskiego dziedzictwa kulturowego. Działania obejmują między innymi inwestycje modernizacyjne i wyposażenie różnych obiektów kulturowych, sportowych czy rekreacyjnych. Zaleca się także, aby inwestycje kulturowe były ściśle związane ze zwiększeniem potencjału turystycznego. Te

wszystkie zalecenia komponują się z programem UNESCO pt. *Ocalić od zapomnienia* realizowanym przez zespół działający przez 6 ostatnich lat na Wydziale Architektury we Wrocławiu. W roku 1999 zaczęto budować ten nowatorski program odnowy krajobrazu kulturowego, który doczekał się szerszego (poza uczelnię) uznania w 2006 roku. Terenem działania był Wrocław i krajobrazy otaczające miasto w promieniu 40 km od centrum – z zamkami, dworami i pałacami w ogrodach i parkach, które stanowią dzisiaj znaczącą i cenioną część dorobku kulturowego kontynentu Europejskiego. Program ten powinien realizować działania projektowe, a także inne szerokie działania w zakresie kultury i odbudowy dziedzictwa kulturowego oraz powodować stały wzrost znaczenia kultury jako czynnika stymulującego rozwój społeczny i gospodarczy regionu z uwzględnieniem potrzeby zapewnienia zróżnicowanego rozwoju i ochrony środowiska, jak też ułatwienia dostępu do obiektów kultury przez rozbudowę infrastruktury oraz rozwijanie kompleksowego systemu informacji kulturalnej [Stępniewska, Lis 2002; 2004; 2006].

W myśl nowoczesnych zasad finansowania systemów renowacji zabytków w Polsce w ramach Europejskiej Polityki Spójności i wiedzy fundusze strukturalne mogą być wykorzystane dla odbudowy dziedzictwa kulturalnego na europejskim kontynencie. Europejska Polityka Spójności w Komisji Europejskiej

jest głównym źródłem finansowania inwestycji publicznych. Traktat o Wspólnocie Europejskiej mówi, że Wspólnota przyczynia się do rozkwitu kultur państw członkowskich w poszanowaniu ich różnorodności narodowej i regionalnej oraz popiera współpracę na rzecz zachowania i ochrony dziedzictwa o znaczeniu europejskim³. Te sprzyjające warunki finansowania powinny wpływać korzystnie na realizowanie koncepcji i wspólnego programu dla Wrocławia i okolic, co powinno służyć dalszemu rozwojowi miasta o międzynarodowym charakterze mającego aspiracje urządzania wystaw światowych. Piękne miasto z zapleczem krajobrazowym i kulturowym, pałacami, dworami i zamkami w ogrodach godne jest tych planów. W szeroko pojętej przestrzeni krajobrazowej o dużych wartościach estetycznych drzemią możliwości stworzenia dla miasta terenów turystyczno-rekreacyjnych. Wspomniany program opiera się na realnych przesłankach, powstałych w przeszłości rezydencjach, które trzeba przywrócić do życia i przystosować do nowych warunków ekonomiczno-społecznych. Z wielu rezydencji wymagających opieki należy wybrać w pierwszej kolejności te najcenniejsze – musi więc nastąpić dogłębna ocena wartości poprzedzona studium historycznym założenia i analizą zależności krajobrazowych.

Problemy związane z ochroną zabytków w Polsce znalazły miejsce w Narodowej Strategii Rozwoju

Kultury na lata 2004-2013 w jej programie operacyjnym związanym z Dziedzictwem Kulturowym. Zgodnie z przyjętą przez Rząd RP w dniu 21 września 2004 roku Narodową Strategią Rozwoju Kultury oraz Narodowym Programem Ochrony i Zachowania Dziedzictwa Kulturowego minister ogłosił swój program operacyjny. Zawiera on szereg przepisów odnośnie ochrony zabytków. Dokument zapowiada poprawę warunków prawnych i organizacyjnych, kompleksową rewaloryzację zabytków i ich adaptację na cele inne niż kulturalne, zwiększenie roli zabytków w rozwoju turystyki, zabezpieczenie ich przed klęskami żywiołowymi itd. Ale równocześnie wiadomo, że w ostatnich latach załamał się system budżetowego finansowania ochrony zabytków w Polsce. Dlatego należy ubiegać się o środki z funduszy strukturalnych Europejskiej Polityki Spójności w Komisji Europejskiej. Środki te mogą służyć przywróceniu Europie zniszczonego dziedzictwa, które zawsze było głęboko europejskie, chociaż bywało także niekiedy zapomniane w wyniku niekorzystnych koniunktur politycznych. Częścią tego dziedzictwa są zespoły rezydencjonalno-ogrodowe na Dolnym Śląsku. Są one obrazem kultury dworskiej w wiejskim krajobrazie oraz istotnym elementem kształtującym tożsamość kulturową regionu. Analizując rozwój sztuki ogrodowej na Dolnym Śląsku można dostrzec elementy wyróżniające powstające tam ogrody – będące wynikiem lokal-

nych uwarunkowań przyrodniczych i kulturowych.

Geneza i rozwój ogrodów na Dolnym Śląsku

The origin and development of Lower Silesian gardens

Rozwój ogrodów pałacowych i dworskich na Śląsku rozpoczyna się w XVI w., chociaż geneza tego ruchu, związanego z wpływami sztuki włoskiej w Niemczech, sięga korzeniami wieku XV. Zapoczątkowała go wizyta ks. Eberharda Wirtemberskiego w roku 1482 we Włoszech, który zapoznawszy się z Wawrzyńcem Medyceuszem tak się zachwycił jego ogrodami, że zapragnął te umiejętności zaszczerpić w Niemczech⁴. Nie było jednak możliwe (ze względu na brak środków), aby owe kosztowne ogrody w stylu włoskim stały się w krajach Rzeszy popularne. Powstały natomiast w miastach niemieckich liczne ogrody o charakterze częściowo ozdobnym, częściowo zaś użytkowym, które odpowiadały potrzebom zamożnego kupieckiego mieszczaństwa. Dużą rolę w powstawaniu tych ogrodów odegrali lekarze botanicy, posiadający liczne własne ogrody botaniczne. Rozsyłano z nich rośliny użytkowe i ozdobne – głównie w okolice miast, w których się znajdowały. Takie ogrody miał m.in. H. Cordus w roku 1525

w Erfurcie, a potem w Celowcu, Nordecius – w Kasselu, a Hieronim Tragus – w Zweibröcken (Pfalz) ok. roku 1530⁵.

Postacią, z którą wiążą się początki rozwoju ozdobnych ogrodów na Śląsku jest również lekarz – Laurentius Sholz. Wprowadził on jako pierwszy na ziemię śląską mieszczański ogród typowo ozdobny i za jego pośrednictwem ugruntowało się na tym terenie pojęcie ogrodu jako dzieła sztuki i umiejętności⁶. Ogród ten, założony we Wrocławiu, zawierał, obok różnych altan i muzeum osobliwości, przede wszystkim dużą różnorodność roślin (385 gatunków) wypełniających jego część botaniczną⁷. Forma tego ogrodu, będąca bezpośrednim importem form padewskiego ogrodu botanicznego, nie miała jeszcze wpływu na kształt pojawiających się później założeń ogrodowych. Dopiero powstały na jego miejscu ogród, założony przez zięcia Sholza, Scharschmida, można traktować jako przykład powszechnego na Śląsku w XVII w. ogrodu przyjemności – *Lustgarten* – łączącego w sobie funkcje użytkowe i estetyczne [Eysmontt 1975].

Ówczesne ogrody śląskie, podobnie jak większość założeń ogrodowych na terenie Niemiec, nie stanowiły jeszcze kompozycyjnej całości – składało się na nie zwykle szeregi ogrodów, często o nieregularnym zarysie. Również symetria nie była w planie założenia regułą. Gdyby postarać się określić wspólną cechę dla ogrodów śląskich, wyróżniającą

je spośród innych ogrodów europejskich, byłyby to prawdopodobnie wysoka kultura ogrodowa oraz zamiłowanie do hodowli roślin rzadkich i trudnych w uprawie. Uprawa roślin południowego pochodzenia, czy gatunków rzadkich znana była ówczesnie na terenie całych Niemiec. Nie mniej jednak faktem jest, że właśnie na śląskiej ziemi te botaniczne zamiłowania ujawniły się najwcześniej na całym terenie ówczesnego Cesarstwa Niemieckiego – najpierw w ogrodzie kanonika wrocławskiego Woysela, a następnie w sławnym na całe Niemcy wrocławskim ogrodzie Sholza⁸. Być może to właśnie jest jednym z powodów, dla których XVII w. ogrody śląskie kształtowane były głównie z materii roślinnej. Dzieła sztuki rzeźbiarskiej czy architektonicznej występują wówczas w ogrodach jedynie w niewielkim stopniu. Wyjątek stanowi murowana altana ogrodowa *Lusthaus*, której forma i przeznaczenie przeniesione zostały na ziemię śląską z południowo-niemieckich centrów kultury dworskiej i mieszczańskiej [Eysmontt 1975]. Pochodzenie tej budowli sięga okresu średniowiecza, kiedy, mając formę okrągłego stołu, służyła spożywaniu posiłków w ogrodzie. Stopniowo zarówno forma jak i przeznaczenie ulegało zmianie. Jako wielookienna budowla o centralnej formie i lokalizacji służyła jednocześnie jako ogrody belweder⁹. Budowla ta, mimo że nie była wytworem miejscowej sztuki i tradycji, ugruntowała

się w ogrodach śląskich tak bardzo, że przetrwała aż do XIX w.

Czynnikiem, który w sposób istotny wpływał na kształt ówczesnych ogrodów były miejscowe warunki naturalne. Ogrody te, zakładane na terenach płaskich, w razie potrzeby (w przypadku niewielkich nierówności) plantowanych, pozbawione były elementów charakteryzujących ogrody włoskie. Brak w nich było tarasów, a co za tym idzie, elementów małej architektury towarzyszących piętrowemu ukształtowaniu terenu – schodów, ramp, murów oporowych, balustrad itp. Cechą różniącą ogrody śląskie od ogrodów zakładanych w Italii była również odmienna rola i forma elementów wodnych. Dość gęsta (zwłaszcza w okolicy Wrocławia) sieć rzeczna, często związana z terenami wilgotnymi lub podmokłymi, powodująca brak konieczności sprowadzania wody do ogrodu z dalekich źródeł sprawiała, że elementy wodne pojawiały się w ogrodach śląskich dość powszechnie. Równocześnie jednak równinny typ terenu powodował, że woda miała na ogół postać sadzawki czy basenu, w późniejszym okresie (głównie w ogrodach XVIII w.) pojawiają się także kanały, które pełnią istotną rolę kompozycyjną. Element wody spadającej, piętrzonej w kaskady, schody wodne itp., tak powszechne w tarasowych ogrodach włoskich, na Śląsku nie występuje, jako zbyt kosztowny. Rzadkim elementem są również fontanny [Lis 1998].

Podstawowe cechy ogrodów śląskich wynikające z uwarunkowań naturalnych pozostają w ogrodach XVIII w. Pozostaje również charakterystyczne dla Śląska zainteresowanie hodowlą rzadkich roślin (głównie południowych). Roślinność jednak, jako taka, przestaje być najważniejszym celem, staje się jedynie środkiem dla kształtowania ogrodu, pojmowanego już jako dzieło sztuki. Tendencje, występujące we Włoszech i Francji znacznie wcześniej, sprawiają, że ogród nie jest już celem samym w sobie – staje się uzupełnieniem rezydencji właściciela. Już nie tylko rzadka roślinność, efektowna ze względu na kwiaty i użyteczna ze względu na owoce stanowi o istocie ogrodu. Na plan pierwszy wysuwa się kompozycja, kształt przestrzenny założenia, jego geometryczno-architektoniczna forma. Nie bez powodu w XVIII w. określenie ogrodu śląskiego to już nie *Lustgarten* – ogród przyjemności (choć tradycyjnie określenie to jeszcze występuje) ale *Ziergarten* – ogród ozdobny¹⁰. Pojawiają się już w ogrodach śląskich elementy architektoniczno-rzeźbiarskie, chociaż wciąż dominującą materią kształtującą ogród jest szata roślinna. Coraz większą rolę odgrywa żywopłot wyznaczający geometryczne linie kwater a także zastępujący w pewnym stopniu małą architekturę i rzeźbę będącą elementem ogrodów francuskich, włoskich czy nawet niemieckich. Jego masowe zastosowanie eliminuje jednocześnie bardzo popu-

larną w poprzednim wieku pergolę, zwaną z niemiecka *Laubgängen*¹¹.

Z zamiłowaniem botanicznymi łączy się też zapewne powszechne występowanie w ogrodach oranżerii, pojawiającej się zresztą na Śląsku już w XVII w. Stanowi ona, obok dawnej budowli ogrodowej *Lusthaus*, główne, a często jedyne wyposażenie architektoniczne ogrodu. Zdarzają się, co prawda założenia, których program architektoniczno-rzeźbiarski jest znacznie bogatszy, są one jednak nieliczne. Na wyposażenie ogrodu w trwałe elementy wykonane z kamienia (rzeźby, fontanny, mury oporowe, schody itp.) mogli sobie pozwolić jedynie właściciele najbogatszych rezydencji. Wyjątkiem w ogrodach śląskich są zwłaszcza rzeźbione figury kamienne, co nie znaczy jednak, że były one nieznanne – występują np. w Piotkowicach Średzkich, w ogrodzie na Krzykach w Brochowie, czy też w ogrodzie w Brzegu i Brzezince [Eysmontt 1975].

Ogromne zmiany, jakie dokonały się w XVIII w. w Europie i zaowocowały powstaniem ogrodów w stylu krajobrazowym znalazły swe odbicie w ogrodach śląskich dość późno – pod koniec XVIII i w XIX w. U schyłku trzeciej ćwierci XVIII w. funkcjonował tu wciąż, jako najbardziej reprezentacyjny i okazały, typ ogrodu francuskiego, chociaż jego forma różniła się od tej, jaką stosowano powszechnie kilkadziesiąt lat wcześniej. Miejsce parterów haftowych wypełnionych roślinnością

formowaną w wymyślne wzory, strzyżonych żywopłotów i ozdobnie ukształtowanych sadzawek zajęły rozległe połacie trawników, osie wodne i cieniste aleje¹².

Mimo, że na Śląsku w przełomie XVIII i XIX w. pojawiają się, czasem nawet na niewielkich obszarach, ogrody sentymentalne i romantyczne, wyposażone w różnorodne budowle architektoniczne, osnową i bazą śląskich założeń o charakterze swobodnym był naturalny krajobraz. Chętnie włączano w obręb tych założeń lasy i zagajniki, służące wcześniej jako dworskie zwierzyńce. Wykorzystywano również dawne stawy hodowlane, zakładane często na Śląsku już od XVI w. na terenach nie wykorzystywanych rolniczo, a więc pośród lasów i podmokłych łąk. Zachowując często ich gospodarczą funkcję dostosowywano ich kształt do formy i kompozycji nowych ogrodów, obsadzając drzewami i prowadząc w ich pobliżu aleje dworskie.

Naturalna szata roślinna parków dolnośląskich, głównie w postaci lasów i zagajników włączanych w obręb założenia, uzupełniana była szeregiem drzew i krzewów o pochodzeniu obcym lub odmianami hodowlanymi, wśród których do najpopularniejszych należały: kasztanowce, kolorowe odmiany buków i klonów, zwisłe buki i jesiony, dęby czerwone, robinie, miłorzęby. Pod koniec XIX w. rozpowszechnia się moda na gatunki zimozielone. Pojawiają się powszechnie w parkach, obok cisów, świerków, jodły i sosny

pospolitej (gatunki rodzime) również sosna wejmutka, jodła kalifornijska, żywotniki, daglezie, choiny kanadyjskie i inne.

Podobnie, jak w okresach wcześniejszych, również w krajobrazowych ogrodach śląskich występuje w niewielkich ilościach. Bogaty program ogrodów sentymentalnych i romantycznych czy anglo-chińskich jest na ziemiach śląskich elementem rzadkim. Zasadniczą rolę odgrywa tu wciąż szata roślinna – bogata i różnorodna dzięki sprzyjającym warunkom klimatycznym, a nade wszystko dzięki wciąż trwającym zamięłowaniom botanicznym śląskich ogrodników. Hodowli i zastosowaniu rzadkich drzew i krzewów, stosowanych zwłaszcza pod koniec XIX w., sprzyjały również znajdujące się na terenie Śląska szkoły ogrodnicze, wśród których najśłynniejszą był Instytut Pomologiczny w Prószkowie (Pomologisches Institut in Proskau) założony w roku 1868 przez R. Stolla i działający do roku 1919 [Jankowski 1938].

Mimo, że większość powstających na Śląsku ogrodów to założenia skromne, o niewielkiej skali i mało rozbudowanym programie (zwłaszcza w odniesieniu do elementów architektoniczno-rzeźbiarskich), pojawiają się tu także założenia rozległe, jak wspaniałe ogrody w Muskau założone przez księcia Pücklera ze słynnymi drzewozbiorami, szeregiem zróżnicowanych kolorystycznie i nastrojowo scenerii i pejzażów [Jan-

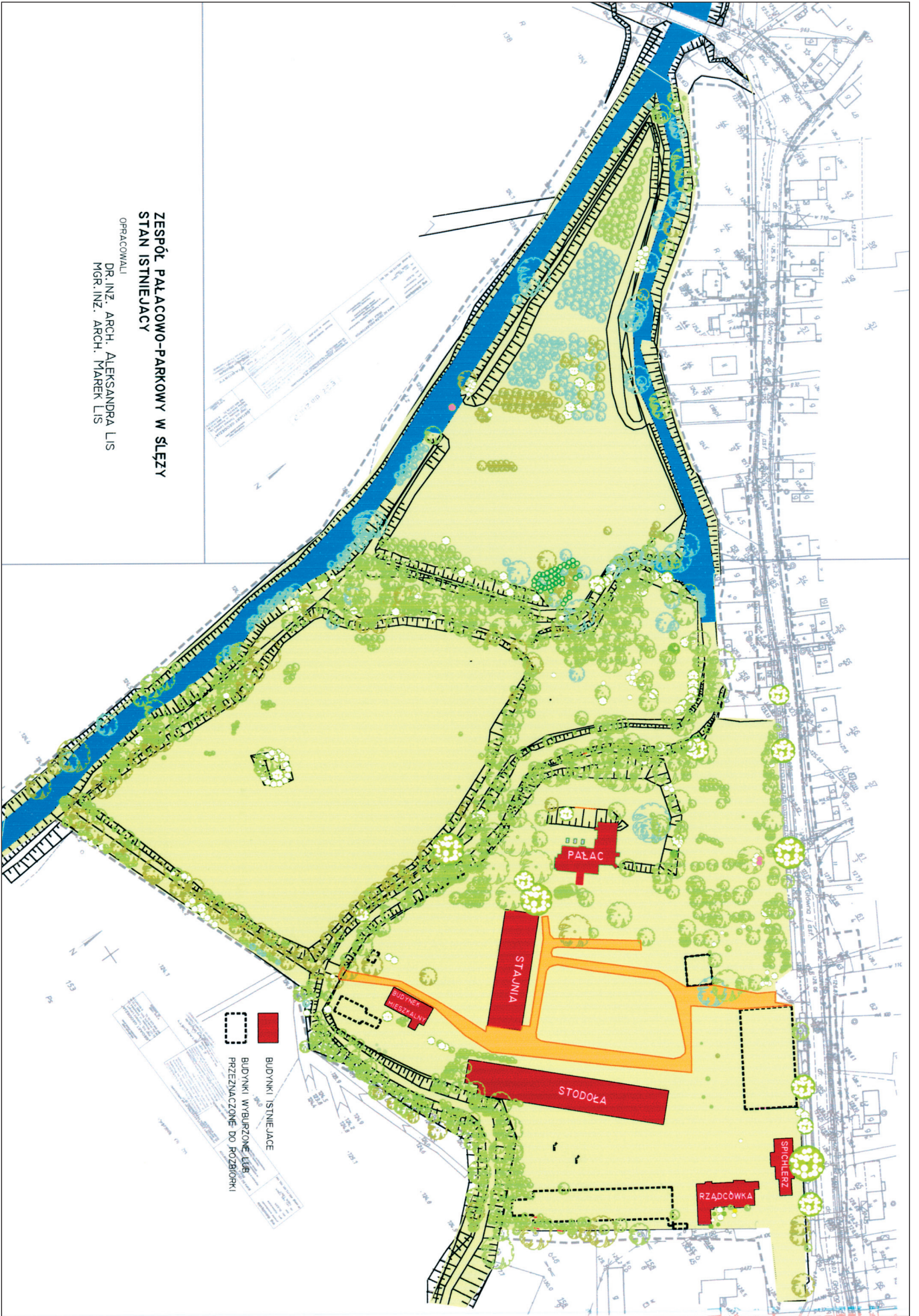
kowski 1938], czy zaprojektowany i zrealizowany na obszarze ok. 300 ha przez Wolfa – budowniczego księcia brunszwickiego – park w Szczodrem (pow. oleśnicki) [Ciołek, Plapis 1968]. Część założeń ogrodowych nosi wyraźne znamiona indywidualności ich twórców i fundatorów. Do takich postaci należą m.in.: Fridrich Maksymilian von Hochberg – twórca jednego z piękniejszych założeń ogrodowych w Łowej (pow. żagański), Karol Gothard Langhaus – twórca ogrodu w Pawłowicach (jego postać związana jest także ze wspomnianym parkiem w Brzegu Dolnym), Eduard Neide – dyrektor ogrodów królewskich. Ten ostatni przebudował wiele ogrodów na Śląsku, m.in. w Drwalowicach, Świebodzicach i Zabrodziu k. Wrocławia. Wymienić tu także należy Stephana Petzolta – dyrektora ogrodów, projektanta ogrodów w Henrykowie (w stylu angielskim), Ferdynanda Martinusa i Karola Schinkela – twórców ogrodu w Kamieńcu Ząbkowickim i innych [Ciołek, Plapis 1968].

Powstałe na Dolnym Śląsku liczne zespoły rezydencjonalno-parkowe uległy w okresie powojennym znacznej dewastacji. Obecnie jednak coraz częściej podejmowane są działania mające na celu przywrócenie im dawnej świetności i znaczenia. Obiekty te najczęściej adaptowane są na funkcje usługowe – hotele, ośrodki wypoczynkowe, centra kongresowe itp. Rzadziej podejmowane są próby rewaloryzacji parków i dworów z zachowaniem ich dawnej funkcji

**ZESPÓŁ PALACOWO-PARKOWY W SŁĘZY
STAN ISTNIEJĄCY**

OPRACOWALI
DR. INŻ. ARCH. ALEKSANDRA LIS
MGR. INŻ. ARCH. MAREK LIS

rezydencji prywatnej. Przykładem obiektu, w którym podjęto takie właśnie działania jest zespół pałacowo-parkowy w Ślęży.

Zespół pałacowo-parkowy w Ślęży

The palace and park complex in Ślęża

Park w Ślęży powstał w XIX wieku jako park krajobrazowy przy renesansowym budynku z wieżą mieszkalną oraz zabudowaniach folwarcznych, w skład których wchodziły: stajnia, stodoła, spichlerz, rząd-cówka i inne budynki gospodarcze. Łączna powierzchnia terenu parku, który od zachodu przylegał do rzeki Ślęży, od strony południowej zaś zamknięty był groblą prowadzącą wzdłuż stawu, wynosi ok. 9 ha. Istotnym elementem układu przestrzennego parku było także jego otoczenie – pola, łąki, naturalne zbiorowiska roślinności wysokiej i średniowysokiej – stanowiące, jako krajobraz komponowany, naturalne przedłużenie właściwego parku w kierunku południowym i zachodnim.

Pierwotnie park krajobrazowy powstał w wyniku planowych nasadzeń w zastanym środowisku naturalnym, które obecnie określić można jako łęg wiązowo-jesionowy zdegradowany. Stosunkowo niewielka ilość zachowanego starodrzewu liczącego 100-150 lat i brak szcze-

gólowych materiałów źródłowych utrudnia odczytanie dawnego układu przestrzennego. Czytelne są jedynie pozostałości dwóch alei – pierwszej, lipowo-wiązowej, na grobli dzielącej fosę od młynówki i drugiej, lipowej, pomiędzy młynówką a stawem. Pozostałe egzemplarze starodrzewu rosną obecnie w luźnych grupach lub pojedynczo nie tworząc czytelnego układu kompozycyjnego. Skład gatunkowy zachowanego starodrzewu liczy 13 gatunków: lipa drobnolistna (*Tilia cordata*) – 21 szt., wiąz szypułkowy (*Ulmus laevis*) – 10 szt., wierzba krucha (*Salix fragilis*) – 6 szt., jesion wyniosły (*Fraxinus excelsior*) – 5 szt., morwa biała (*Morus alba*) – 5 szt., kasztanowiec pospolity (*Aesculus hippocastanum*) – 4 szt., klon jawor (*Acer pseudoplatanus*) – 3 szt., dąb szypułkowy (*Quercus robur*) – 2 szt., lipa szerokolistna (*Tilia platyphyllos*) – 2 szt., świerk pospolity (*Picea abies*) – 1 szt., klon pospolity (*Acer platanoides*) – 1 szt., wierzba biała (*Salix alba*) – 1 szt., lipa krymska (*Tilia euchlora*) – 1 szt.

Skład dendroflory parku w roku 2004 (przed podjęciem prac rewaloryzatorskich) różnił się od starodrzewu. Dominujący był jesion wyniosły oraz wiąz szypułkowy z domieszką jaworu, olszy czarnej i lipy drobnolistnej. W podszyciu pojawiał się głównie bez czarny, głóg jednoszyjkowy oraz, w bardziej wilgotnych miejscach, krzaczaste formy wierzb. Wartość przyrodniczą i estetyczną terenu podnosił bogaty skład gatunkowy runa, m.in. ziarnopłon,

wiosenne byliny cebulowe, zawilec gajowy, fiołki, itp.

Zasadniczą kanwą kompozycji parku był dawniej układ wodny. Atrakcyjne położenie obiektu przy rzece Ślęzie i kanale-młynówce doprowadzającym wodę do wsi, pozwoliło nie tylko na wykorzystanie naturalnych walorów istniejących wówczas cieków wodnych, lecz także rozbudowanie układu wodnego o dwa stawy – górny o pow. 2,2 ha oraz dolny – ok. 0,34 ha. W okolicach północnego naroża parku wykonane zostały na młynówce urządzenia piętrzące oraz młyn. Z piętrzenia wód korzystano także przy utrzymywaniu poziomu lustra wody w stawach i fosie.

Zamek z folwarkiem połączony był z parkiem poprzez most nad młynówką na osi górnego stawu. Podstawowa komunikacja, której pozostałości w formie alejowych ciągów drzew zachowały się do dziś, prowadziła po koronie grobli wzdłuż dużego stawu. Dojazd gospodarczy do łąk usytuowanych pomiędzy młynówką i Ślężą prowadził przez kolejny most na młynówce w okolicach południowo-wschodniego narożnika górnego stawu.

Układ wodny w XX w. uległ jedynie niewielkim zmianom. Najważniejsza z nich obejmowała instalację, na początku XX w., elektrowni wodnej w miejscu młyna oraz wykonanie nowej konstrukcji jazu na rzece Ślęzie. Podstawowy kształt układu wodnego zachował się do dzisiejszego dnia. Całkowitej likwidacji uległy

jedynie staw dolny (czynny jeszcze w 1977 r.) oraz południowa fosa przy zabudowie folwarcznej. Brak wody w stawie i młynówce spowodowany był likwidacją budowli regulującej wpływanie wody do młynówki i zasypanie jej wlotu ziemią. Przed podjęciem rewaloryzacji koryto młynówki było suche i częściowo zarośnięte samosiewnymi drzewami i krzewami. Jedynie w dolnym, ujściowym odcinku młynówki, pojawiała się okresowo woda. Podobny stan przedstawiał górny staw – suchy i zarośnięty drzewami i krzewami.

Po fosie przypałacowej pozostała wyraźna niecka o pow. ok. 0,17 ha. Fosa jest obecnie sucha, brak też w niej śladów budowli regulującej wpust i spust wody. Inne elementy układu obronnego fos (w tym widoczna jeszcze na planie z 1885 roku fosa w południowej części folwarku) uległy całkowitej likwidacji – zostały zasypane do wysokości terenu.

Rewaloryzacja parku

Park rewalorisation

W roku 2004 opracowano koncepcję rewaloryzacji parku i zagospodarowania dziedzińca folwarcznego autorstwa Aleksandry Lis i Marka Lisa. Koncepcja ta powstała na bazie poczynionych z inwestorem ustaleń odnośnie programu funkcjonalno-przestrzennego obiektu. Założeniem inwestora był podział terenu na dwie części. Pierwsza z nich to część prywatna, użytkowana przez właścicieli

obiektu, obejmująca cały teren za młynówką oraz dziedziniec folwarczny z pałacem i południową częścią folwarku. Druga część, o charakterze biurowo-usługowym, mieszcząca się we wschodniej części zabudowy folwarcznej, mieścić miała, obok budynków biurowych i sportowo-rekreacyjnych, korty tenisowe i parkingi. Tereny łąk i zadrzewień położone pomiędzy młynówką a Ślężą na południe od parku, należące także do właścicieli obiektu, stanowiły element krajobrazu komponowanego z parkiem.

Jednym z podstawowych założeń odnośnie rewaloryzacji parku było przywrócenie podstawowego układu wodnego – młynówki i dużego stawu. Fosę przy pałacu postanowiono pozostawić jako suchą i wprowadzić w jej wnętrze ozdobne urządzenia roślinne. W podstawowym programie funkcjonalnym dla terenu prywatnego znalazła się m.in. oranżeria wraz z towarzyszącymi jej ogrodami, ogrody uprawne, plaża nad stawem i dwie wyspy oraz wzgórze widokowe.

W opracowanej koncepcji kompozycji parku widoczna jest gradacja wrażeń. Najbardziej ozdobne urządzenie terenu pojawia się w bezpośrednim otoczeniu pałacu (w obrębie fosy) oraz w ogrodach przy oranżerii, szczególnie w ogrodzie kolekcjonerskim, bogatym pod względem barw i form roślinnych a równocześnie, poprzez rozdrobnienie przestrzenne, zbliżonym bardziej pod względem skali i charakteru do ogrodu niż roz-

ległego parku. Teren za młynówką zachował w projekcie swój charakter parkowy. Najbardziej zróżnicowana przestrzennie i kolorystycznie jest wschodnia część parku za młynówką na wysokości fosy przypałacowej – teren parku położony najbliżej pałacu. Znalazły się tam ogrody różanecznikowe i wzgórze z wodospadem spadającym do młynówki. Dalsza część parku projektowana była z zachowaniem naturalnego charakteru krajobrazu. Uzupelnienie roślinności stanowiły głównie gatunki zimozielone wzbogacające drzewostan i jego podszyt, a także pełniące istotną rolę izolacyjną względem przebiegającej w pobliżu autostrady oraz betoniarni stanowiących uciążliwe źródła hałasu.

Park w kształcie zaproponowanym przez autorów koncepcji zawierał kilka, omówionych poniżej stref funkcjonalno-przestrzennych:

- Strefa wjazdowa, dziedziniec folwarczny, ogród przy domu gościnnym

Główny wjazd prowadzi do pałacu okalając rozległy dziedziniec folwarczny o prostej kompozycji, której surowość nawiązuje do dawnej funkcji dziedzińca gospodarczego. Od południowego wschodu dziedziniec zamyka kompozycja drzew i krzewów otoczonych żywopłotem o formie dostosowanej do kształtu układu komunikacyjnego. Centralny punkt dziedzińca stanowi ozdobny element wodny. Najbardziej dekoracyjną formą w obrębie dziedzińca

jest barwna, geometryczna, osiowa kompozycja roślin okrywowych przy rondzie manewrowym obok wejścia do pałacu, podkreślająca dominację bryły pałacu w kompozycji przestrzennej zabudowy folwarcznej.

W układzie komunikacji jezdnej przewidziano również drogę do parku wzdłuż obiektu sportowo-rekreacyjnego i domu gościnnego, dojazd gospodarczy do umieszczonej w północnej części pałacu kuchni oraz dojazd do oranżerii i „domu ogrodnika”.

Teren związany z domem gościnnym stanowi strefę przejściową pomiędzy prywatnym parkiem właścicieli obiektu a strefą publiczną (wjazdową) i strefą biurowo-usługową. Przestrzeń ogrodową otoczoną istniejącymi masywami drzew zaprojektowano w formie rozległego wnętrza z podkreśleniem osi budynku barwną kompozycją niskich roślin okrywowych i krzewów uzupełnioną soliterowymi drzewami. Z tarasu na tyłach budynku prowadzi ścieżka do tarasu widokowego nad młynówką.

● Część biurowo-usługowa

Część biurowo-usługowa, oddzielona od części prywatnej murem z wewnętrzną bramą wjazdową, mieści budynki biurowe, na które adaptowano spichlerz i rządcówkę oraz obiekt sportowo-rekreacyjny (dawna stodoła). Ta część zespołu posiada również odrębny wjazd od wschodu, tereny sportowe (dwa korty tenisowe) oraz parking i towarzyszące tym

obiektom tereny zielone o prostym układzie kompozycyjnym.

● Otoczenie pałacu i fosa

Renesansowy pałac otoczony jest fosą – obecnie suchą. Nawiązując do dawnej formy fosy wypełnionej wodą zakomponowano jej wewnątrz jako układ barwnych fal utworzonych przez kompozycje roślin okrywowych i niskich krzewów. Zamknięcie widokowe wnętrza fosy stanowi istniejący masyw drzew. Masyw ten, pozbawiony niemal krzewów, tworzy ażurową kurtynę, zza której widoczny jest częściowo park za młynówką. Forma owej przesłony, tworzącej tło dla kompozycji wnętrza fosy, została zachowana w układzie przestrzennym. Zaproponowano jedynie wzbogacenie dna masywu przez zimozielone rośliny okrywowe, które zwiększą atrakcyjność skarpy w okresie bezlistnym.

Centralna część fosy zajmuje taras dolny. Stanowi on osiowe względem wyjścia z budynku przedłużenie górnego tarasu, zamkniętego od północy i wschodu budynkiem, od południa zaś pergolą.

Przed wyjściem głównym do pałacu obniżono nieznacznie teren markując przedłużenie fosy oraz wprowadzono, podobnie jak w istniejącej fosie, falistą kompozycję roślinną. Z tarasów przy pałacu prowadzą trzy ciągi komunikacyjne: północno-wschodni – do oranżerii i towarzyszących jej ogrodów, północno-zachodni – skierowany osiowo ku górze z wodospadem

nad młynówką oraz południowo-zachodni – prowadzący mostem nad młynówką do plaży i wyspy na stawie.

● Oranżeria i towarzyszące jej ogrody

W części parku pomiędzy pałacem i dziedzińcem folwarcznym a drogą usytuowano oranżerię oraz związane z nią ogrody: „ogród kolekcjonerski” z bogactwem barw i form roślinnych w urozmaiconej przestrzennej kompozycji, „tajemniczy ogród” otoczony murem, dostępny wyłącznie z oranżerii oraz „ogród rekreacyjny” z centralnie położonym trawnikiem otoczonym grupami drzew i krzewów. Do ogrodów tych od wschodu przylegają ogrody uprawne: „ogród kwiatowo-owocowy” i „ogród warzywny” osłonięte od dziedzińca folwarcznego żywopłotem. W ich obrębie znalazł się także budynek gospodarczy – „dom ogrodnika”.

● Część parku na północ od stawu pomiędzy młynówką a kanałem spustowym stawu

Za młynówką, na przedłużeniu osi tarasu dolnego w fosie, zaprojektowano wzgórze widokowe z wodospadem. Otaczający je teren, obecnie luźno porośnięty drzewami i krzewami, uzupełniono grupami rododendronów i azalii tworząc malownicze ciągi „ogrodów różanecznikowych” wokół wzgórza i nad młynówką. Ogrody te ciągną się w kierunku północnym i łączą poprzez kładkę

ZESPÓŁ PAŁACOWO-PARKOWY W SIĘŻY
- KONCEPCJA REMALORYZACJI

PROJEKTOWALI
DR. INŻ. ARCH. ALEKSANDRA LIS
MGR. INŻ. ARCH. MAREK LIS

nad młynówką z „ogrodem kolekcjonerskim”. Od zachodu otaczają je istniejące masywy drzew. Masywy te wzbogacono zimozieloną roślinnością niską i średniowysoką (głównie cisami) oraz drzewami iglastymi przekształcając w piętrowe, zwarte ściany o charakterze leśnym.

● Staw i jego otoczenie

Staw zaprojektowany został w kształcie zbliżonym do pierwotnego. W jego północno-zachodniej części zlokalizowano cypel ze stromym, skalistym wzgórzem pełniącym rolę punktu widokowego na rozległe lustro wody. Przewidziano także dwie wyspy – jedna, niewielka, pośrodku stawu, dostępna jest jedynie drogą wodną i druga większa, położona w pobliżu plaży dostępna jest z niej poprzez kładkę. Na obszarze pomiędzy młynówką a stawem poszerzony został brzeg. Na łagodnie ukształtowanej skarpie brzegowej znalazła się plaża i łąka kwiatowa widoczna na tle istniejącej, prowadzonej po skarpie, alei. Niewielkie poszerzenie skarpy brzegowej w południowej części stawu pozwoliło na urozmaicenie panoramy zamykającej widok przez lustro wody zróżnicowaną kolorystycznie kompozycją drzew.

Na północ od stawu znajduje się obecnie zwarty masyw drzew, którego specyficzny leśny charakter został zachowany bez zmian. Zaproponowano jedynie wzbogacenie dna lasu (głównie bluszczem i roślinami kwitnącymi wczesną wiosną).

● Północno-zachodnia część parku – za stawem i jego kanałem spustowym

Ta część parku ma charakter najbardziej zbliżony do krajobrazu naturalnego. Układ komunikacyjny został ograniczony do komunikacji obwodowej prowadzonej głównie po wałach Ślęzy oraz jednej ścieżki poprzecznej przechodzącej w zespół drewnianych pomostów nad bagnistym obszarem w zachodnim narożu parku. Istniejące zespoły roślinne wzbogacono zimozielonymi krzewami, wprowadzono też nowe zespoły – zagajniki z drzew iglastych połączone z połaciami łąk kwiatowych i paproci. Nasadzenia uzupełniające na obrzeżach parku wzdłuż Ślęży utrzymano w charakterze naturalnym proponując gatunki krzewów charakterystyczne dla zastanego siedliska i równocześnie atrakcyjnie kwitnące (dzikie róże, głogi, kaliny, itp.).

W opisaniej koncepcji rewaloryzacji autorzy starali się maksymalnie zachować i wykorzystać istniejący drzewostan – nie tylko starodrzew, lecz także starsze egzemplarze drzew i krzewów samosiewnych. Większe samosiewne grupy drzew i krzewów usunięte miały być jedynie w obrębie układu wodnego (zarośnięty staw i młynówka) oraz w części parku na północny wschód od pałacu – w miejscu oranżerii i towarzyszących jej ogrodów. Program funkcjonalno-przestrzenny parku został wzbogacony, jednak przy zachowaniu jego naturalnego charakteru. Największym walorem parku

jest bogaty układ wodny podkreślony w przedstawionej koncepcji rewaloryzacji przez związane z nim atrakcyjne kompozycje roślinne (ogrody różanecznikowe nad młynówką, urozmaicenie panoramy zamykającej widok przez lustro wody zróżnicowaną kolorystycznie kompozycją drzew) i wyeksponowany dodatkowo dzięki punktom widokowym na projektowanych wzgórzach.

Podsumowanie

Summary

Doraźne cele związane z ochroną zabytków w Polsce znalazły uzasadnienie w Narodowej Strategii Rozwoju Kultury na lata 2004-2013 w programie operacyjnym związanym z Dziedzictwem Kulturowym. Zgodnie z przyjętym przez Rząd RP w dniu 21 IX 2004 Narodową Strategią Rozwoju Kultury oraz Narodowym Programem Ochrony i Zachowania Dziedzictwa Kulturowego ogłoszony został przez Ministra Kultury program operacyjny. Celem tego programu były między innymi:

- poprawa stanu zachowania zabytków,
- zwiększenie narodowego zasobu dziedzictwa kulturowego,
- kompleksowa rewaloryzacja zabytków i ich adaptacja na cele inne niż kulturowe,
- zwiększenie roli zabytków i muzeów w rozwoju turystyki i przedsiębiorczości poprzez tworzenie

zintegrowanych narodowych produktów turystycznych,

- poprawa warunków prawnych i organizacyjnych w zakresie ochrony zabytków i ich dokumentacji.

Podane w dużym skrócie zalecenia i wytyczne programowe związane z odnową zabytków wprowadziły pewne pozytywne zmiany, ale nie zahamowały nadal stale postępującej dewastacji zespołów rezydencjonalnych – tak w wypadku obiektów wykupionych już przez prywatnych właścicieli, jak i pozostających jeszcze bezpańskich rezydencji. Ochrona niektórych z nich trwa tak długo, że obiekty te stają się z czasem ruiną, ale są też wypadki pozytywne. Na uwagę zasługują takie zespoły w Polsce jak dwór w Lusławicach położony w pięknym parku czy zespół pałacowo-parkowy w Ślęży, którego rewaloryzacja, poprzedzona szczegółową dokumentacją oraz projektami pałacu i parku jest obecnie prowadzona.

Barbara Stępniewska-Janowska

Profesor emerytowany
Retired professor

Aleksandra Lis

Instytut Architektury Krajobrazu
Uniwersytet Przyrodniczy we Wrocławiu
Institute of Landscape Architecture
Wrocław University of Environmental and Life Sciences

Literatura

1. Ciołek G., Plapis W., 1968, *Materiały do słownika twórców polskich*, PWN, Warszawa.
2. Eysmontt K., 1975, *Ogród i park zabytkowy na Śląsku, jego wartości i dawne znaczenie* [w:] *Konserwacja zabytkowych parków i ogrodów w Polsce*, materiały z sesji, Wrocław maj 1974, Warszawa: Ośrodek Informacji PP PKZ.
3. Hübner D., 2005, *Nowoczesne systemy finansowania renowacji zabytków w Polsce – możliwości finansowania w ramach Europejskiej Polityki Spójności* [w:] *Europa wobec dziedzictwa – modele mecenatu na rzecz ochrony dziedzictwa kulturowego*, Kraków.
4. Jankowski E., 1938, *Dzieje ogrodnictwa*, t. 1 i 2, Kraków: Polska Akademia Umiejętności.
5. Lis A., 1998, *Metoda waloryzacji założeń pałacowo-parkowych na przykładzie Dolnego Śląska*, praca doktorska napisana na Wydziale Architektury Politechniki Wrocławskiej, Wrocław.
6. Stępniewska B., Lis A., 2000, *Suburban landscape for the city of Wrocław*, International Conference „What Do We Do to Save the Beauty of Historic Cities: Panoramas – Green Areas – Squares – Streets – Gardens, (Międzynarodowa konferencja pod patronatem ICOMOS-IFLA), Wrocław, 17-21 V 2000, Warszawa: Ośrodek Ochrony Zabytkowego Krajobrazu.
7. Stępniewska B., Lis A., 2002, *Tereny podmiejskie miasta Wrocławia i ich rola w realiach perspektywicznych XXI w.* [w:] *Architektura Krajobrazu*, nr 3-4/2002.
8. Stępniewska-Janowska B., Lis A., 2004, *Problemy projektowe związane z odbudową i konserwacją rezydencji na Dolnym Śląsku* [w:] *Inżynierskie problemy odnowy staromiejskich zespołów zabytkowych*, VI Konferencja Naukowo-Techniczna „REW-INŻ'2004”, Kraków 24-26 listopada 2004, Kraków: PAN, Politechnika Krakowska i in.
9. Stępniewska-Janowska B., Lis A., 2006, *Koncepcja odnowy zabytkowych rezydencji na Dolnym Śląsku* [w:] *Inżynierskie problemy odnowy staromiejskich zespołów zabytkowych*, VII Konferencja Naukowo-Techniczna „REW-INŻ'2006”, Kraków 231 maja – 2 czerwca 2006, Kraków: PAN, Politechnika Krakowska i in.
10. Stępniewska-Janowska B., 2005, *Rozwój perspektywiczny założeń zielonych na tle europejskich prac prowadzonych przez ICOMOS i UNESCO*, Wrocław.
11. Wrabec H., 1991, *Ogrody w Brzegu Dolnym i Bukowcu jako odbicie osobowości ich fundatorów* [w:] *Sztuka a natura*, materiały XXXVIII Sesji Naukowej Stowarzyszenia Historyków Sztuki przeprowadzonej 23-25 listopada 1989 roku w Katowicach (red. nauk. Ewa Chojecka), Katowice: Oddział Górnośląski Stowarzyszenia Historyków Sztuki.

Wykorzystane opracowania:

1. Lis A., Lis M., 2004, *Zespół pałacowo-parkowy w Ślęży – koncepcja rewaloryzacji*.
2. Stępniewska B., 1976, *Inwentaryzacja zieleni i projekt parku przy pałacu w Ślęży*, Wrocław.
3. Wojtoń A., Grotowska M., 2003, *Inwentaryzacja szaty roślinnej i ekspertyza dendrologiczna parku w Ślęży*.
4. Majda J., 2003, *Odtworzenie układu wodnego i zabezpieczenie przeciwpowodziowe zespołu pałacowo-parkowego i wsi Ślęża*.

Przypisy

¹ B. Stępniewska-Janowska, *Rewaloryzacja prywatnych zabytkowych rezydencji w Polsce* (wybrane przykłady), konferencja maj 2004 – Łańcut-Lusławice.

² Zespół Kompozycji Zieleni przy Zakładzie Konserwacji i Rewaloryzacji Architektury – Prof. dr hab. Barbara Stępniewska-Janowska, dr Aleksandra Lis, mgr Renata Grzesiak.

³ Hübner D., 2005, *Nowoczesne systemy finansowania renowacji zabytków w Polsce – możliwości finansowania w ramach Europejskiej Polityki Spójności* [w:] *Europa wobec dziedzictwa – modele mecenatu na rzecz ochrony dziedzictwa kulturowego*, Kraków, s.17-19.

⁴ Jankowski E., 1938, *Dzieje ogrodnictwa*, t. 1, Kraków: Polska Akademia Umiejętności., s. 140.

⁵ Tamże, s. 140.

⁶ Eysmontt K., 1975, *Ogród i park zabytkowy na Śląsku, jego wartości i dawne znaczenie* [w:] *Konserwacja zabytkowych parków i ogrodów w Polsce*, materiały z sesji, Wrocław maj 1974, Warszawa: Ośrodek Informacji PP PKZ, s. 1.

⁷ Jankowski E., op. cit., t. 1, s. 142.

⁸ Eysmontt K., op. cit., s. 9.

⁹ Eysmontt K., op. cit., s. 7.

¹⁰ Eysmontt K., op. cit., s. 9.

¹¹ Tamże, s. 6.

¹² Wrabec H., 1991, *Ogrody w Brzegu Dolnym i Bukowcu jako odbicie osobowości ich fundatorów* [w:] *Sztuka a natura*, materiały XXXVIII Sesji Naukowej Stowarzyszenia Historyków Sztuki przeprowadzonej 23-25 listopada 1989 roku w Katowicach (red. nauk. Ewa Chojecka), Katowice: Oddział Gómośląski Stowarzyszenia Historyków Sztuki, s. 305.